

ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО ИЗМЕЂУ АПОЛОГИЈЕ И ДЕКОНСТРУКЦИЈЕ¹

Резиме: У раду је представљен преглед неколико социолошких приступа појму информационог друштва, које се повезује са ширењем сектора информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у другој половини 20. века. Циљ рада је да се идентификују темељне карактеристике овог типа друштва. У научном дискурсу и јавном комуницирању разматрања се крећу између апологије и деконструкције. Као кључна одређења информационог друштва издвојени су: интернет технологије, децентрализовање друштва, декомпозиција друштвене моћи и постмодернизам. Синтеза предочених оптимистичких и песимистичких тумачења његових вредности доводи до закључка да је информационо друштво испуњено противречностима и да измиче могућности прецизног одређења, као друштво у настајању.

Кључне речи: информационо друштво, интернет, умрежено друштво, постмодернизам, глобализација

Данас још увек не постоји потпуна сагласност о томе шта све обухвата појам информационо друштво. Овом термину претходио је, и дуго се употребљавао са синонимним значењем, израз постиндустријско друштво, који је ушао у праксу крајем шездесетих година прошлог века. Тај назив сковао је Дејвид Ризман, а теоретичари постмодернизма усвојили су га кроз радове америчког социолога Данијела Бела, који га је први употребио у делу „The Coming of The Post-Industrial Society“ (Bell, 1974), како би указао на чињеницу да долази до темељних и структурних промена у индустријском друштву². По Беловом мишљењу, ново друштво

1 Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Института за европске студије под бројем 179014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије.

2 Индустријско друштво је претежно карактерисала употреба машина у раду и пренаглашено коришћење физичке радне снаге у производњи („плави оковратници“); масовна

(у то време у раној фази настајања), које је именовао као постиндустријско, радикално се разликује у односу на индустријско по новим социјално-производно-културним особеностима:

- „развој друштва почива превасходно на производњи информација;
- у производњи је све већа доминација креативно-иновативног рада (креација новог заснована на знању);
- серијска и појединачна производња добара;
- иновативност;
- флексибилност у системима вредности;
- флексибилност и покретљивост у организацији; настају штрафтасти оковратници (запослени који су способни и да одлучују и да производе);
- претварање хијерархијске структуре у хоризонталну структуру како у производњи тако и у друштву;
- губе се јасне и прецизне разлике, *diferenciae specifice*, у социјалној структури, што доводи до реално „замагљене“, недовољно јасно издиференциране и одређене социјалне структуре;
- стварање мрежних информационих система и флексибилних, аутономних облика одлучивања“ (Bell, 1974).

Новонастајући тип друштва, према Белу, пресудно одређује информациона технологија, која заузима централно место у економији и култури у ширем значењу појма.

Концепт информационог друштва први је употребио амерички економиста Фриц Маклуп (Fritz Machlup), 1933. године, који је теоријски уобличен у његовом делу „Производња и дистрибуција знања у САД“, три деценије касније. Ова публикација је подстакла теоријску расправу чији је предмет било „друштво знања“ у годинама које су уследиле, а која је изнедрила и устоличила у стручним круговима нови појам: информационо друштво – да би се њиме означила најновија фаза развоја индустријског друштва. Сазнајни значај овог термина потврђује први светски самит о информационом друштву (WSIS) који је одржан у Женеви, 10–12. децембра 2003. године, под покровитељством УН.

Међу првим делима којима је, истовремено на различитим

производња материјалних добара заснована на преради добара уз помоћ велике количине „вештачке“ енергије; прецизно хијерархизована и нееластична социјална структура са крутим системима вредности, у којој су власници капитала – у приватној, јавној или државној својини – представљали врх друштвене стратификације; доминација „белих оковратника“ у процесима управљања; строга организација рада и хијерархија у односима – како у производњи тако и у друштву; централизам у пословима одлучивања и информисања.

континентима, етаблирана научна оправданост увођења новог појма, био је рад под насловом „Глобалне импликације информацијског друштва“ чији је аутор Марк Пора, а који је наручила Агенција за информисање САД и објавио Институт у Аспену 1977. године. У термилошким одређењима, једна од утицајнијих била је и књига „Информацијско друштво као постиндустријско друштво“ аутора Јоценија Масуда, коју је објавио Институт за информацијско друштво у Токију, 1980. године. Јапански научник је тада предвиђао да ће, у деценијама које следе, рад бити раширен по „електронским колибама“, да медији више неће бити „масовни“, а да ће се људска свест „повећати“ – како се проток информација буде убрзавао (Бригс, Берк, 2006: 357). Масуда је у одељку књиге посвећеном расправи о информацијском друштву, такође наметнуо тему глобализма: „Информације немају природне границе. Када се формира глобални простор за информације, комуникација међу људима широм света прећи ће све државне границе. (...) За разлику од конвенционалног географског простора, глобални простор за информације биће простор повезан информацијским мрежама“ (Бригс, Берк, 2006: 357).

У истом периоду, Алвин Тофлер у својој тријадној подели цивилизацијских епоха, описује наступајући „трећи талас цивилизације“ – у којем као главни интегративни фактор заједница претпоставља инфосферу. Као кључно обележје инфосфере он најављује опадање значаја конвенционалних масовних медија, и пораст улоге нових – демасификованих комуникационих технологија. Тофлер је медијацентрички закључио да ће долазећа технологија потиснути доминантне мас-медије, и утицати на успостављање новог типа друштвености, али подстицати и промене у психи појединца (Тофлер, 1983).

Већ у првим расправама које је покренула поменута Белова књига (Bell, 1974), елаборирана су схватања да је на делу трансформисање индустријског у информационо друштво. У српској социолошко-комуниколошкој литератури, појам информационог друштва се разматра са различитих апсеката. Анализарају се промене у организацији рада (Милошевић, 2013), информација као део социјалног капитала (Коковић, 2009), улога и значај знања у „друштву знања“ (Аврамовић, 2013), информација у процесу међународног комуницирања (Радојковић, Стојковић, Вранеш, 2015).

1.

Проток информација и знања у информационом друштву постаје универзалан и знатно слободнији него што је то био проток капитала у индустријском. Дакле, друштвено богатство и национални доходак земаља све непосредније зависе од количине и квалитета произведених (радних) и процесираних информација. Како се, у таквом друштву, највећи део друштвеног богатства и развоја базира на производњи иновација – нових идеја и нових знања, главну „погонску снагу“ развоја представља производња информација – па у њему доминирају системи, институције и процеси који се баве производњом, прерадом, чувањем и дисеминацијом информација. Такав систем је интернет.

Стивен Џоунс је средином деведесетих година прошлог века запазио да је развој интернета линеаран: он не ствара независне социјалне просторе по себи, већ се ослања на постојећу комуникациону инфраструктуру и интегрише у текуће економске процесе у телекомуникационој индустрији. Било да је у питању филм, телевизија, радио или интернет, практично свако средство комуникације које се заснива на технологији, пре или касније се сматра узроком „револуције“. Сваки технолошки проналазак и промена, од ватре до интернета, мења начин на који се људи повезују и стварају заједнице. Сада је такав случај са развојем технологија компјутерске комуникације, поготово интернета – примећује Џоунс (Џоунс ур., 2001: 17). Интересовање овог аутора посебно је усредсређено на питање: „Ко смо ми кад смо онлајн?“, и оријентисано према друштвеним односима који се изграђују путем интернета и компјутерске комуникације у информационом друштву. У књизи „Виртуелна култура“, он анализира утицај друштвених онлајн формација на свакодневни, обични живот људи: пријатељства, заједништва, саобраћања и друштвени живот, настојећи да утврди да ли се морални идеали које тражимо између себе у реалном животу, остварују на Мрежи (Џоунс ур., 2001: 21). „Повратна реакција на ове технологије већ је почела, и неки им спочитавају губитак идентитета, који често прати компјутерско посредовање комуникације, други јадикују над временом које од личног контакта одузимају технологије које захтевају стручност, неподељену пажњу и чак стварају зависност“, примећује Џоунс (Џоунс ур., 2001: 21).

Као нужну последицу технолошких промена, С. Џоунс наводи појаву друштвене дивергенције, насупрот техничкој и медијској конвергенцији. Премда се чини да се и конвергенција друштава дешава, будући да друштва целог света добијају заједничке симболе, идеје, језике

и слично, ипак преовладава свест о дивергенцији: иако се културне разлике смањују, „савремени човек, растрзан између конвенционалних спона места или социјалног и биолошког порекла, тражи свој пут у новооткривене димензије.“ Са развојем могућности за виртуелно комуницирање, прилике за лични избор, потпунију индивидуацију и стварање нових друштвених и културних ентитета, постају знатно бројније, упркос тврдњама технофобиста да технологија трансформише културу и свакодневни живот људи тако што их дехуманизује.

У стаништима виртуелне културе структура заједништва је фундаментално промењена, јер нове технологије омогућавају комуницирање мимо ограничења која је постављала традиционална заједница – простор се реорганизује а границе растачу. Људи су некад делили осећај традиционалне заједнице и просторне припадности, ново доба донело је нови модел заједништва – оно се сада открива на виртуелном простору интернета. У том простору се васпоставља нови облик заједништва за оне људе чија је просторна оријентација поремећена; он постаје за многе једино заједничко место које могу заузети. Тако се испољава важна улога интернета којом он надокнађује изгубљени простор нације, заједнице или племена, тако што га поново осмишљава и ствара на другом - наднационалном простору (Џоунс ур., 2001: 117).

У овом раду наводи се још једна „примарна снага интернета“: децентрализованост која онемогућава било какво идеолошко затварање. Традиционални „центри“ нестају са интернета. На интернету влада „какофонија гласова“ од којих се сваки осећа овлашћеним да говори, тако да у овој заједници доминација својствена традиционалној заједници постаје непримењива. С обзиром на разноликости идеолошких позиција које се оглашавају у виртуелном простору интернета, нема доминантне идеологије. Ненасилна моћ се манифестује „дискурзивним капиталом“ – у тексту који стварају корисници (Џоунс ур., 2001: 122).

2.

Аутори се слажу да се информационо друштво темељи на знању и на коришћењу информација као основног фактора друштвеног развоја, те стога, оно целину друштвених и привредних активности усмерава ка овом генератору свога развоја (Дракер, према Аврамовић, 2013; McKenzie, 2006). На наредним странама осврнућемо се на основне друштвене, економске и образовне детерминанте информационог развоја, потом и на последице које је овај развој остварио на плану нове друштвене

стратификације и културног сензибилитета новог доба.

Као неке од најважнијих промена које доноси информационо друштво, Мануел Каstelс наводи (Castells, 2000): 1. технолошку трансформацију – информацијско-комуникацијску револуцију; 2. економску трансформацију; 3. важне друштвене промене: промену положаја жена, појаву еколошке свијести, кризу легитимитета власти, окупљање око примарних идентитета (религије, етничке скупине) из страха од промена, и друге.

Каstelс је мишљења да је у процесу реструктурирања капитализма који је почео 1980-их година, кључна била револуција информатичке технологије: нови начин развоја одређује као информационализам и он је праћен реструктурирањем капитализма, као начина производње. Технички односи производње детерминишу начин развоја – индустријализам или информационализам. Сваки начин развоја (или „технолошко уређење“) одређен је елементом који је кључан за одржавање продуктивности у производном процесу. На пример, у пољопривредном начину развоја повећање вишка произлази из повећања радне снаге или земље, или пак квалитета земље; у индустријском начину развоја извор продуктивности је у увођењу нових извора енергије, а у информацијском начину развоја извор продуктивности је у технологији стварања знања, обраде информација и комуникације симбола. Дакле, знање и информације су важни у сваком начину развоја, али у информацијском они представљају кључни фактор продуктивности.

Сваки начин развоја има и одређено структурално начело око којег се организују технолошки процеси: док је индустријализам оријентисан на економски раст (максимална производња), информационализам је усмерен на технолошки развој (скупљање знања и виши нивои обраде информација).

Индустријска друштва су културно и институционално различита у односу на информационо друштва и, за разлику од њих – која су сва капиталистичка, нека од индустријских друштава била су и етатистичка (совјетски социјализам, на пример). Наглашавајући ову разлику, М. Каstelс уводи појам друштва информација: у појму друштва информација (information society) наглашена је улога информације у друштву (Каstelс сматра да је у свим друштвима информација имала важну улогу), али појам информационог друштва (informational society) односи се на специфичан тип друштва у којем информације и њихов пренос постају основни извор

продуктивности и моћи. Ова дистинкција је важна како би се разумео нови тип друштва који је базиран на информационој технологији, за разлику од уобичајене констатације да су знање и информације битне за свако друштво.

Информациона технологија није најпросто алат који треба применити, него процес у којем корисник уједно постаје и креатор технологије. Ова технологија тако постаје продужетак људског ума (уп. Меклуан, 1971).

У информационе технологије Кастелс убраја технологије с подручја: микроелектронике, рачунарства (хардвер и софтвер), телекомуникација и емитовања, генетског инжењеринга (који се бави декодирањем и програмирањем информацијских шифри живе материје).

За разлику од претходних технолошких револуција, чије је ширење било је селективно, уско и споро, информациона технологија се проширила невиђеном брзином и донекле неселективно. Ипак – многа подручја остала су искључена из овог процеса. Информатичка револуција почиње у Америци 1970-их година, будући да су у том периоду настали њени елементарни изуми. Време и друштвени контекст у којем су ови изуми настали обележила је велика економска криза узрокована нафтним шоком и потреба реструктурирања капитализма. Не може се тврдити да је технолошки пробој који је наступио 1970-их резултат неке нужде која се у том тренутку појавила; он је пре резултат специфично америчког, калифорнијског развоја (силицијумска долина) током 1950-их и 1960-их, који је везан за саму технологију. Међутим, друштвено-економски контекст у којем се пробој догодио одредио је његов развој и примену. Доступност нових технологија омогућила је и утемељила процес друштвено-економског реструктурирања које је уследило 1980-их. По Кастелсу, одиграла су се два независна тренда, а у њиховој интеракцији настало је данашње стање.

Наиме, када су се у току нафтне кризе 1970-их година предузећа суочила с падом профита, она су реаговала променом стратегије. Примењена су четири основна принципа у циљу повећања профита: смањење трошкова производње; повећање продуктивности; проширивање тржишта; убрзање промета капитала. За реализацију ових принципа, као нужна наметнула се потреба повезивања тржишних сегмената у глобалну мрежу и повећана мобилност капитала. То је остварено дерегулацијом тржишта и применом нових информационих технологија. Ова револуција кренула је из Калифорније, али њеном ширењу и примени значајно су

допринеле и јапанска и европска индустрија.

Будући да начин развоја једног друштва у некој мери обликује подручје друштвеног понашања, информационализам је донео нове облике друштвене интеракције. Упркос успостављању глобалног комуникацијског система који је донело информационо друштво, од 1990-их година постоји и изражен тренд изградње друштвеног и политичког деловања око примарног идентитета. При томе, Кастелс запажа да долази до ове све веће супротности између глобализације и идентитета – мреже и сопства: информацијска технологија ствара осећај самоће и издвојености који подстиче трагање за новим моделима повезаности. А кад мрежа искључи сопство, оно (појединачно или колективно) гради свој смисао без глобалне, инструменталне референце (Castells, 2000).

У књизи „Успон умреженог друштва“, аутор даје преглед развоја масовних медија и њиховог преображаја у „нове медије“ – појаву интернета, и показује како је данас на помолу нови тип културе који именује као култура стварне виртуалности.

Ширење телевизије након Другог светског рата створило је нови тип комуникације, који, додуше, није уништио пређашње облике комуницирања, али их је из темеља преобликовао. Телевизија је постала владајући медиј. Она функционише као масовни медиј. То значи да милионска публика добија исте поруке које се емитују од стране централизованих пошиљалаца. Телевизија је – као темељно нови медиј – убрзо постала културни епицентар друштва, будући да је понудила такав облик комуникације који садржи заводљивост, чулну симулацију стварности, лаку комуникативност на нивоу малог психолошког напора.

Масовни медији почели су да се трансформишу и пре појаве информационе технологије. Основа ове трансформације била је специјализација програма за различите публике. Поред тога, посебно важна била је појава видео-рикордера, који су омогућили бирање садржаја и време када ће се он конзумирати, као и камера за кућну употребу. Најснажнији моменат ове промене у правцу веће диверсификације публике била је појава великог броја ТВ програма – увођење кабловске и сателитске телевизије. По неким ауторима, већ ови догађаји означили су крај хомогене масовне публике, јер људи су овим стекли могућност да активније учествују у избору програма и селекцији порука које примају. Процес сегментације друштва настављен је увођењем специјализованих програма за одређену публику (на пример, МТВ се по својој програмској

оријентацији прилагођава забављању тинејџера). Међутим, све ово није донело децентрализацију медија, напротив: медијске компаније су се укрупњавале, а власништво над медијима се централизовало. Такође, иако је публика делимично сегментирана и диференцирана, телевизија је остала комерцијализован и олигополистички медиј, а остварена диверсификација није променила једносмерну логику ових медија, нити омогућила стварни фидбек публике.

Оно што је из темеља преобликовало масовну комуникацију била су два пројекта подстакнута од државе, а који су најавили нови облик комуницирања: МИНИТЕЛ и АРПАНЕТ³. Кључна одлика Арпанета била је отворена архитектура мреже која онемогућава потпуну контролу. Уследио је развој Интернета 1990-их, у који су коначно, и технолошки и културно, усађене особине интерактивности и индивидуализације.

Како Кастелс гледа на питање културних последица које произлазе из овог новог облика интеракције? Интернет је убрзо ушао у фокус интереса влада развијених земаља, па су навелико почели да се развијају програми информатизације друштва. Међутим, кључну улогу у обликовању система интернета какав данас познајемо одиграли су комерцијални актери. Кастелс тврди: „Систем код којег се не зна који ће коначни облик попримити, постаје занимљив – јер онај који контролише његове почетне ступњеве може одлучно утицати на његов будући развој.“ Тако је кренуло утркивање компанија око места у овом систему... Будући да се показало да је највећи тржишни потенцијал медија забава, ово је постало подручје у које се највише и улаже, тврди Кастелс. Он тиме указује и на претпоставку да употреба једног медија у раним ступњевима развоја значајно обликује његову употребу у будућности.

Кастелс закључује: нови медији се не удаљавају од традиционалних култура, већ их апсорбују. Шта то значи? Мултимедији чак и у почетним ступњевима подржавају друштвени / културни образац који означавају следећа својства: широка друштвена и културна диференцијација која води сегментацији конзумната; повећана друштвена стратификација међу корисницима: свет мултимедија ће имати две врсте становника – оне

³ Минител је покренула француска влада. То је пројекат повезивања серверских центара на које се могло приступити путем терминала; структура видео-текста који је 1978. створио француски Телеком и увео на тржиште 1984. године. Арпанет је пројекат америчког министарства обране као комуникацијска мрежа за случај нуклеарног напада. Заснивао се на повезивању рачунара. Технички постоји од 1973. Пројекат је заснован на комуникацијској технологији пребацивања пакета информација, чиме је омогућено да Мрежа буде независна од контролних центара – јединице поруке могу пронаћи своје властите путеве по Мрежи и саставити се поново на било којој тачки у Мрежи.

који управљају својом комуникацијом у више смерова и оне који ће имати ограничен, претходно припремљен избор; комуникација свих врста порука у истом систему, без обзира на његову интерактивност, подстиче интеграцију свих порука у заједнички когнитивни образац, тј. примање различитих порука кроз исти медиј замагљује разлику између садржаја, на исти начин на који то чини и телевизија (вести изгледају као филм, а образовни садржај као видео-игра); најважнија особина мултимедија је: он обухвата већи део културног садржаја, у свој његовој различитости – нестаје одвајање писаног и говорног, популарне и учене културе, забаве и информација.

Култура се састоји од комуникацијских процеса, а комуникација се темељи на производњи и размени симбола. Према Кастелсу, комуникација нужно значи да нема одвајања између стварности и симболичког представљања. Он запажа да облик комуницирања у коме се интегришу сви начини комуницирања, не значи стварање виртуелне стварности (јер она иначе постоји у свакој комуникацији), него стварање стварне виртуелности. Појам стварне виртуелности Кастелс објашњава на следећи начин. У њој је сама стварност (материјално / симболичко постојање) у потпуности обухваћена; виртуелном поставом слика у измишљеном свету појаве не постоје само на екрану помоћу којег се искуство комуницира, него и саме постају искуство.

У мултимедијском комуникационом систему све врсте порука остварују се у бинарном кључу: присутност / одсутност. У новом типу друштва само присутност јемчи комуникабилност и социјализацију поруке. Ово значи да се комуникација заснована на електроници не контролише из неког центра. Овим је значајно ослабљена симболичка моћ традиционалних емитера порука; они не нестају, али њихова моћ се умањује уколико се не прекодирају у нову структуру (на пример, ширење верског фундаментализма путем интернета). Међутим, с обзиром на архитектуру овог виртуелног простора, неопходна је коегзистенција различитих порука. Ово је последњи корак у секуларизацији друштва, сматра аутор: „сва чуда су доступна онлајн и ми их самостално комбинујемо у властите слике светова“.

Информационо друштво је део умреженог друштва. Мрежу – како је дефинише Кастелс – чини скуп међусобно повезаних чворова. Зависно од функције мреже, чворови могу бити различити. Архитектура односа између мрежа и укључење и искључење из мреже, које се радом информатичке технологије збивају великом брзином – обликују

доминантне процесе у новом друштву. Нови друштвени поредак се организује око светских мрежа капитала, управљања и информација. Овај систем – иако другачији од свега претходног, пре свега је капиталистички. Од претходних друштвених устројстава разликују га две особине: 1. капитал је глобалан и делује као јединица у стварном времену; 2. капитал је у великој мери структуриран око мреже финансијских токова – он се ствара кроз информатичке мреже и безвремени простор финансијских токова. У доба „умреженог капитализма“, темељна стварност у којој се новац зарађује, штеди или губи је финансијска сфера. Све друге сфере носе последице кретања на међународном финансијском тржишту – од домаћинства до националних економија. Спој капиталистичког начина производње и информацијског начина развоја је у знању: финансијском капиталу је, за његово деловање и такмичење, потребно знање и информација – које ствара и унапређује информациона технологија. Иако у социолошком смислу не постоји глобална капиталистичка класа, постоји глобална мрежа капитала – „безлични колективни капиталиста“ кога чине финансијски токови којима управљају електронске мреже (уп. векторалисти, McKenzie, 2006). У њему је новац постао готово потпуно независан од производње. Капитал је, дакле, глобалан, док рад остаје локалан. Информатичност употребом децентрализоване снаге мрежа води концентрацији и глобализацији капитала, а рад остаје дезагрегиран, фрагментиран, диференциран и подељен.

Како изгледа друштво посматрано из ове перспективе? Кастелс показује зашто све ово значи да се налазимо у новом раздобљу. Наиме, социологија друштвено деловање посматра као променљиви образац између природе и културе: у првом моделу односа између природе и културе преовладала је доминација природе над културом; други модел (након индустријске револуције) обележила је доминација културе над природом – човек је открио ослобађање од природних сила; данашњи модел карактерише култура која „заменеује“ природу до ступња у којем се природа вештачки оживљава. Стога ово није „крај историје“, сматра Кастелс.

3.

Видели смо да информационо друштво доноси сасвим нову социјалну стратификацију – умреженост, флексибилност и лишеност јасне физиономије. Шта на плану социјалне стратификације карактерише нову друштвену умреженост? У савременом друштву, производња информација може се реализовати на веома различитим тачкама

друштвене матрице социјалне репродукције. Она је знатно мање технички и организационо одређена од производње материјалних добара у случају индустријског друштва. У новонастајућим условима производње и прераде информација, друштвена хијерархија својствена индустријској организацији деловања допуњава се оним што Кастелс именује као „моћ комуникације“ (Кастелс, 2014). Променљивост и динамика појединаца и група у друштвеној хијерархији, према Кастелсу, повезана је са моћима у мрежама а мање у индивидуалним снагама и друштвеним слојевима и групама.

Информационо друштво карактерише снажна социјална покретљивост, претежно хоризонтална – за разлику од строгих „вертикалних“ социјеталних структура индустријске друштвене организације. Т. Фридман означава 2000. годину као прекретницу на којој је човечанство ступило у нову, трећу фазу – еру Глобализације 3.0⁴. Зашто баш 2000? Док су у првој фази динамичке, покретачке снаге биле државе које су деловале глобално, у другој фази мултинационалне компаније, у последњој ери то је новооткривена моћ појединца коме је омогућено да глобално делује и сарађује са другим појединцима. Тиме се „величина света“ симболично смањила на меру „сићушан“. Феномен који је оспособио појединце и мале групе да делују глобално јесте оно што Фридман назива „платформом равног света“ – то је „производ конвергенције персоналног рачунара (који је омогућио сваком појединцу да наједном постане аутор сопственог садржаја у дигиталном облику) с оптичким каблом (који је наједном свим тим појединцима омогућио да имају јефтин приступ све већој количини дигиталног садржаја широм света) и порастом софтвера за ток рада (што је појединцима омогућило да сарађују на истом дигиталном садржају одакле год он потицао, без обзира на удаљености између њих)“ (Фридман, 2007: 20-21). Ова конвергенција догодила се управо око 2000. Донела је појединцу могућност да делује глобално, дала му је моћ, индивидуално учешће и компетитивност, и успоставила платформу на којој се полако „смањује и поравнава свет“. Платформа за поравнавање света успостављена је комбинацијом геополитичких промена и информационо-технолошке револуције: падом Берлинског зида, отварањем Windows-а и успоном персоналних

4 Једна од најактуелнијих метафора данашњице којом се описује нова фаза глобализације, произашла је из пера аутора Томаса Фридмана: „свет је раван“. У књизи истоименог наслова, Фридман успоставља и анализира „три велике ере глобализације“, као периодизацију историје човечанства: прва је трајала од 1492 – када се Колумбо отиснуо на море, отварајући трговину између Старог и Новог света – отприлике до 1800. (Глобализација 1.0), а Глобализација 2.0, трајала је приближно од 1800. до 2000. године, с прекидима за време Велике депресије и светских ратова (...) (Фридман, 2007: 20).

рачунара, захваљујући чему су појединци учињени способним више него икад да постану самостални креатори сопствених дигиталних порука и да их размеђују путем интернета и Web-a.

Нова организација друштва се може замислити као рибарска мрежа – претежно хоризонтална структура, у форми која „нема ни почетка ни краја, а понајмање у њој постоје центри од којих се гранају информације и моћ“ (Штамбук, 2007: 111-131). Аутор заправо преузима Кастелсову идеју мрежног структурирања друштва у коме се окоштале форме хијерахијског друштвеног поретка разграђују, и уступају место флексибилним, нехијерархијским – мрежним организацијама социјеталних односа. По Кастелсу, декомпозиција постаје доминирајући модел структурирања друштва. За разлику од вертикално организованих друштава – која теже централизацији и интеграцији, подређујући све делове друштва „једном“ доминантном принципу, декомпозиција представља тенденцију разбијања централизованих и хијерархизованих структура индустријског друштва (Кастелс, 2000). У информационом друштву и институције државе губе свој интегративни карактер. Оне посустају као матрица структурирања друштва, а систем социјалних институција и организација управљања тежи флексибилности и променљивости. Вертикална организација социјалне структуре декомпонује се у хоризонталном кретању институција. Ови процеси тендирају у правцу настајања транстериторијалне заједнице, као интегришуће за различите делове социјалне структуре.

Као последица оваквог процеса наступа стварање ансамбала. У информационом друштву, ансамбли су облици удруживања људи који – природени новоствореним условима – све чешће настају у виртуалном простору. Они, заправо, настају удруживањем људи пре свега помоћу размене информација – које углавном нису просторно и временски детерминисане. То је најновији облик удруживања људи – заједнице које остварују своје разноврсне интересе кроз окупљање у виртуелним условима.

4.

Сензибилитет информационог друштва лишен је трагања за великим универзалним истинама. За разлику од штампе, радија, телевизије, који су увек имали за циљ социјеталну⁵ хомогенизацију, као

5 Термин социјеталан (лат. societas – друштво) означава искључиво општедруштвени карактер неке појаве, тј. њену везаност за тоталитет друштва (нпр. глобално друштво), за разлику од термина социјалан (друштвени) – који означава везаност неке појаве не само за друштво као целину већ и за конкретне међуљудске односе, или за одређене делове друштва. На пример,

последица интернета јавља се атомизација вредности. Флексибилност, нестабилност и променљивост вредносних система иманентни су духу посмодерне.

У литератури се постмодерна најшире одређује као нови поредак света у времену ширења мултинационалног капитализма, нових технологија, освајања свемира, растурања блоковске поделе света и одлучујућег утицаја медија (Ђорђевић, 2009: 184). Реч је о снажном интензитету промена у постиндустријској епохи високоразвијеног капитализма, које утичу на целокупан људски живот и одређивање његовог смисла. Једно од три могућа значења појма постмодерног⁶ односи се на стање у култури, у најширем смислу речи, тј. означава начин мишљења, навике, друштвене, економске и културне промене које су се догодиле у постиндустријској ери или информационом друштву. У том смислу, постмодерна представља историјску етапу западне цивилизације означену као „мегакултура“, која је заснована на критици и превладавању значења, вредности, смисла и начина живота модерног друштва. Постиндустријско (или информационо) друштво користи се као социолошки експликаторни појам за културне трансформације које припадају постмодерни. То је друштво преокрета од индустријске производње ка информационим технологијама, што се последично очитује на структуралном нивоу друштва и променама на културном плану. Неке од најупечатљивијих промена подстакнуте су чињеницом да се друштво не базира на производњи роба већ на продаји услуга – на свим подручјима и у свим секторима живота, при чему знање постаје примарни покретач радног процеса.

У чему је сложеност и контрадикторност овог доба, у интерпретацијама различитих мислилаца постмодерне?

Данијел Бел, један од ауторитативнијих аутора који су промишљали о постиндустријском друштву и постмодерној култури, весник је концепта критике пута којим је ново друштво кренуло. Бел истиче да је принцип постмодерног друштва заснован на идејама радикалног плурализма и хетерогености различитих парадигми. С обзиром на истовремено

друштвени (социјални) сукоб може да се одвија на нивоу међуљудских односа или на нивоу ширих сегмената друштва, али кад се каже да неки сукоб има социјетални карактер, то значи да тај сукоб захвата целину друштва. Термин социјеталан углавном је ограничен на стручну терминологију у области социологије. - Према: Социолошки лексикон, 1982: 614.

⁶ Друго значење појма постмодернизам тиче се уметничке промене и рефлексije о тим променама, а трећа могућност његове интерпретације односи се на филозофска промишљања постмодерног стања и уметничког постмодернизма (Ђорђевић, 2009: 184-186).

одсуство сваке трансценденталне етике која би стајала као стожер за дезинтегрисано друштво, ове две „силе“ су разорне и могу довести до распада модерног капиталистичког друштва. Стога је, по Беловом мишљењу, постмодерно време обележено дубоком духовном кризом, која би се могла разрешити једино обнављањем религије (Bell, 1974).

Дејвид Харви у књизи „Стање постмодерности“ износи мишљење да појам постиндустријског друштва не захвата целокупан обим друштвених промена које се доводе у везу са постмодерном. Наиме, појам постиндустријског друштва односи се на високоразвијена друштва Запада, и не укључује специфичности друштава неразвијених земаља, после рушења Берлинског зида и продора мултинационалног капитала. А постмодерна, као свет плуралности и хетероморфности, одвија се у световима и демократских и тоталитарних режима, како у високоразвијеним, тако у сиромашним друштвима и земљама у транзицији. На овај начин схваћен, постмодернизам представља стање глобалне мултикултуралности, која подразумева преплитање и комуникацију различитих култура света, које под „уједињујућом“ снагом глобалног мултинационалног капитализма, остају аутентичне али и отворене (према: Ђорђевић, 2009: 192-194).

У делу „Постмодернизам или културна логика касног капитализма“, Фредерик Џејмсон, аутор на кога су утицала нека Белова тумачења, анализира естетичке и политичке импликације постмодернизма, тако што културне и уметничке промене новог доба посматра у односу на услове касног капитализма. Као доминантну карактеристику постмодернизма и истовремено суштинску разлику у односу на модернизам, Џејмсон истиче брисање граница између елитне и масовне културе. Друга важна карактеристика постмодернизма, на коју указује Џејмсон, јесте „универзална пракса компилације – распрскавање стилова, концепата преточених у низове парцијалних дискурса. Последица тога је стилска и дискурзивна хетерогеност лишена сваке норме“ (Ђорђевић, 2009: 197-198).

Франсоа Лиотар у својој књизи „Постмодерно стање“ износи тумачење које се сматра једним од филозофски боље утемељенијих објашњења постмодернизма. Анализирајући статус науке у новом технолошком добу и у оквирима тзв. постиндустријске свести, Лиотар констатује да се наука нашла у кризи, јер је дошло до дезинтеграције постојећих система знања, у које се интегришу нови, различити дискурси – који почињу да угрожавају поверење у њу. Полазећи од Витгенштајнове

теорије језичке игре⁷ као основне јединице друштвене комуникације, Лиотар гради концепт постмодерног знања. Према овом концепту, постмодерно стање подразумева да игра никада није завршена, нови свет одликује привременост, разноликост језичких игара, богатство избора и решења, у одсуству било каквог доминантног метајезика игре, или метаинституције – каква је држава, на пример, која би успоставила консензус међу учесницима у игри. Постмодерно значи да су потиснуте све трајне институције (било да се оне односе на професионални, емотивни, културни... план, или међународне односе и политику), потпуно ослобађање стега и ограничења, и потенцирање непрекидне производње аутономних језичких игара које су у сталном надметању. Лиотаров концепт подразумева постојање „плуралитета дисконтинуитета“ и антагонизама на свим нивоима.

5.

Критичнији аутор Жан Бодријар, у свом делу „Симулакрум и симулација“ даје резигнирано и апокалиптично тумачење будућности. Насупрот Лиотару, који у хетерогености и плурализму види подстицајне и развојне могућности игре и такмичења, Бодријар препознаје само бесомучну продукцију слика, производа, знакова, којом се поништавају различитости а тиме и сваки смисао. Бодријар описује „заstraшујуће промене које доноси медијска ера у правцу дехуманизације друштва и хомогенизације културе“, а његово полазиште утемељено је у идеји да „у потрошачком друштву ствари и предмети губе употребну и стварну вредност, претварајући се у системе знакова чија функција није да одговори потребама већ да изазива жеље“. За Бодријара постмодернизам је „поредак симулакрума“: „У непрегледној производњи слика, информација, медијских вести и реклама, свет је растворен у фикцији, материја у слици, а стварност постаје чист сопствени симулакрум, односно копија без оригинала“ (Bodrijar, 1991: 38). Овај поредак припада постиндустријском друштву и технолошкој ери у којој су се знаци осамосталили и оделили од свог референтног. Захваљујући средствима масовне комуникације, илузије се чине веродостојним, а искуство прималаца своди се на пуки пријем површних утисака, информација лишених значења. Привид господари овим светом који је вештачки произведен; стога тај „свет хиперреалности“ Бодријар представља као „алегирију смрти“.

7 Према Витгенштајну, основне карактеристике језичке игре су: 1. правила језичке игре немају унутрашњу легитимацију, већ зависе од договора између играча; 2. свака игра зависи од правила везаних за ту конкретну игру; 3. сваки исказ је потез у некој игри (Витгенштајн, 1980).

Бодријар сматра да „тотална медијализација света“ односно медијско приказивање стварности представља информатичку блокаду реалности којом се оспорава свака целисходност информације. Због тоталне чулне и емоционалне захваћености хиперпродукцијом слика и стимуланса, према стварности се не заузима рационалан однос. Свет се своди на чисту инсценацију, симулакрум, чиме се стварност укида: свако значење нестаје у вишку информација, у сталној производњи прича и слика (Bodrijar, 1991).

Припадник струје која се веома негативно одређује према будућности цивилизације информатичког друштва Нил Постман (Postman, 1992: 51), своје опсервације ефектно је сажео у речитој кованици – технопол („тоталитарна технократија“), којом означава „предавање културе технологији“. Наиме, у мултимедијском друштву, поред проблема дехуманизације и концентрације моћи, аналитичаре данас највише забрињава успон „културе изјава и тврдњи на рачун старије културе доказивања“. Амерички критичар Дејвид Халберстам нарочито истиче проблем повећања броја анонимних извора и непостојање комуникационих вратара на интернету. Проблем је у томе што интернет „охрабрује“ анонимне изворе, дакле релативизује важност истинитог и поузданог приказивања догађаја. Он својим корисницима нуди заводљиве садржаје, најчешће концентрисаним дејством „инфотејнмента“: емулзијом информисања и забаве.

Још драматичнија визија сајбер-света антиципирана је у делу „Информатичка бомба“ Пола Вирилио (Вирилио, 2000), који предвиђа страшну ланчану реакцију – од када је размена информација постала глобална до настанка „сајбер-бомбе“. Његове опсервације представљају снажну опомену пред будућим ратом – ратом информација.

Пол Вирилио полази од оцене да се савремена наука губи свој смисао у прекомерности тобожњег напретка. Као последица кибернетичког знања настала је „технонаука“. За разлику од традиционалне науке која је у прошлости деловала као покретачка снага убрзања историје, технонаука постаје „сулуда покретачка снага убрзања реалности, и то на штету сваке вероватности“ (Вирилио, 2000: 9). Та страшна игра „убрзања реалности“ заводи научнике авантуриста и излаже их опасности да прекораче етичке границе, доводећи људски род на сâм руб пропасти.

„Поред три геометријске димензије које су раније одређивале перцепцију стварног простора, сада се ствара и четврта димензија: после масе, енергије и времена, димензија информације проналази своје место у

историји стварности, раздвајајући тиме стварно присуство ствари и места, захваљујући теленазору и контроли околине“ (Вирилио, 2000: 117). Аутор најављује „крај простора“ мале Планете, који „лебди у електронском етеру наших савремених средстава за трелекомуникацију“ (Вирилио, 2000: 113). Наступа „велика глобална мутација“, природи се одузима идентитет. Како природи, тако и друштву, „глобална делокализација“ одузима и национални и социјални идентитет, доводећи у питање колико националну државу толико и концепцију града. Реалан град, локално смештен, уступа место виртуелном граду – детериторијализованом метаграду, који по Вирилиу постаје седиште метрополитике чије тоталитарно обележје неће никоме умаћи (Вирилио, 2000: 15-16). Виртуелне заједнице организоване око интернета чине метаград у којем је интерактивна слика доступна увек: у трговини, образовању, постиндустријском предузећу, на било ком крају Планете.

Увођењем велике брзине изазван је долазак „живог“, директног преноса, који претвара телевизију у велику планетарну оптику. Телевизија тако уступа место теленазору, односно „лажној илуминацији“ телекомуникација, којом се најављује ново време. То је такозвано светско време, у којем би истовременост радњи требало да превагне над њиховом узастопношћу. Аутор препознаје два комплементарна аспекта глобализације на које данас треба рачунати: то је, с једне стране, крајње смањење даљине које произлази из временске компресије транспорта везе, а с друге, уопштавање на путу теленазора. Развија се нова визија једног сталноприсутног света, 24 сата дневно и 7 дана недељно, која омогућава да видимо нешто што је некад било изван видокруга. Коначно, та свеобухватна визуализација односно универзални воајеризам је важан аспект онога што данас називамо виртуализација. Камере које преносе уживо постављене су свуда и њихови снимци су доступни на интернету. Тај феномен омогућава, у реалном времену, да се открије оно што се дешава на другом крају Земљине кугле, и то у истом тренутку. Корисници интернета тако, затворени у виртуелним мрежама, деле своју интимност са свима.

У чему се огледа највећа опасност нарастајуће сајбер-културе? Технолошка револуција је трагедија знања, тврди Вирилио. Због чега? Интернет носи у себи оно најбоље и оно најгоре, запажа овај аутор. Напредак се састоји у комуникацији скоро без граница, али невоља је у томе што ће „овај Титаник виртуелне пловидбе једног дана наићи на санту леда“ (Вирилио, 2000: 106). У овом кључу аутор закључује: 20. век није само крај другог миленијума, већ и Земље, као планете живих бића. После атомске бомбе – која је способна да раствори материју радиоактивном

енергијом, појавила се, крајем другог миленијума, информатичка бомба – која је „кадра да раствори мир нација интерактивношћу информације“. Захваљујући повезивању биолошких и информатичких наука, назире се стварање сајбернетског еугенизма, који своју злослутност дугује економској технонауци од које јединствено тржиште захтева комерцијализацију целине живота, приватизацију генетске баштине човечанства. У таквим условима атомска бомба више није највећа претња; информатичка бомба се најављује као нови систем апсолутног оружја. Озбиљно се схвата могућност опште информатичке катастрофе, у савременом контексту финансијске нестабилности и војне несигурности, у којем су информација и дезинформација неразлучиве. Информатички крах може у бескрај да понавља штете економских крахова.

Још је Алберт Ајнштајн говорио о „три историјске експлозије“, које су почеле да се обистинјују средином прошлог века, и то су: атомска бомба, информатичка бомба и демографска бомба. Док прва прети нуклеарним експлозивом, друга кибернетичком контролом политике држава и општом хаваријом, трећа – „демографска“ прети тоталним, глобалним уништењем: употреба компјутера неопходна је за дешифровање генетског кода, што отвара пут еугенизму који ће фаворизовати не природну него вештачку селекцију људске врсте. Човек ће устукнути пред генетски модификованим човеком, довршава Вирилио своју мрачну визију, који ће – попут генетски модификованог поврћа – бити много боље прилагођен новој околини од природног човека. Захваљујући информатици и развоју биотехнологије, довршава се трка да се коначно дође до информације о животу (да се дешифрује ДНК). Тиме је савремена наука у стању да угрози људску врсту – не као у прошлости, радиоактивним уништавањем људске средине, већ контролом извора живота и порекла јединке.

Резимирајући своје катастрофичне визије о информатичкој бомби, Пол Вирилио закључује антиципирањем „глобалног рата“. За разлику од „тоталног рата“, који је обележио 20. век – почев са Првим светским, преко Другог светског рата, Аушвица и Хирошима, најављени „глобални рат“ сутрашњице водиће се маневрима инфроматичког рата, почивати на научној радикализацији – која мање прети истребљењем појединих популација, а више потпуним нестанком људске врсте и самог начела сваког индивидуализованог живота. Реквизити тог рата – генетичка и информатичка бомба чине један исти систем оружја (Вирилио, 2000: 138). Тако је визија катастрофе информационог друштва доведена до врхунца.

Мрачне визије дају се ублажити: морална паника још увек нема утемељење у доказима да је наука отргнута од самоконтроле. Ако се сетимо да је првобитни систем интернета успостављен како би се избегли електромагнетни ефекти евентуалне експлозије атомске бомбе у ваздуху и тако спречио општи прекид стратешких телекомуникација, зашто не бисмо могли претпоставити да ће управо наука – као што је то учинила на примеру успостављања информатичког система за случај атомске катастрофе – такође предвидети нови систем одбране, супротстављајући се злослутним сопственим достигнућима која су се делом одродила од своје изворне просветитељске идеје о добробити човечанства?

Геополитичка дешавања на почетку 21. века стављају на тест одрживост концепта конституисања једног наднационалног света уједињеног електронском мрежом. Неспорно је да су нека од изразитијих обележја савремености: тенденције поништавања граница између култура; миграције људи из неразвијених у развијене делове света; убрзање комуникација и економских и финансијских трансакција. Међутим, савремени свет је испуњен дубоким противречностима. Закључујемо да информационо друштво не можемо сматрати довршеним. У постојећем моделу су још увек изражени снажни рецидиви индустријског друштва. Власници крупног капитала, интересне групе и институције власти задржавају монопол над информационим технологијама – што је у супротности са демократским императивом јавности информација и потенцијалима информатичке ренесансе.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2013): *Образовање у токовима друштва знања*. Београд: Завод за уџбенике
- Вирилио П. (2000): *Информатичка бомба*. Нови Сад: Светови
- Група аутора (1982): *Социолошки лексикон*. Београд: Савремена администрација
- Лиотар Ф. (1990): *Постмодерно стање*. Нови Сад: Светови
- Меклуан М. (1971): *Познавање општила – човекових продужетака*. Београд: Нолит
- Мекнејр Б. (2005): „Технологија – Нове технологије и медији“, Увод у студије медија. Београд: Клио; оригинално издање: *The media - an introduction*, ed. by Adam Briggs, Paul Cogley, Pearson Education Limited, 1998, 2002.
- Фидлер Р. (2004): *Mediamorphosis*. Београд: Клио
- Bell D. (1974): *The Coming of the Post-Industrial Society*. London: Heinemann
- Bodrijar, Ž. (1991): *Simulakrum i simulacija*. Novi Sad: Svetovi
- Brigs A., Berk P. (2006): *Društvena istorija medija*. Beograd: Clio
- Castelss M. (2000): *Uspion umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing
- Debre R. (2000): *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio
- Ђорђевић Ј. (2009): *Postkultura*. Beograd: Clio
- Ђџоунс С. ур. (2001): *Virtuelna kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Iris A. (1999): *Informacione magistrale*. Beograd: Clio
- Kastels, M. (2014): *Moć komunikacija*. Beograd: Klio
- Kin Dž. (1995): *Mediji i demokratija*. Beograd: „Filip Višnjić“
- Koković, D. (2009): *Društvo i obrazovni capital*. Novi Sad: Mediterranean Publishing
- McKenzie W. (2006): *Hakerski manifest*, Zagreb: Multimedijalni institut
- Milošević B. (2013): *Organizacija i rad u globalnoj tranziciji*. Beograd: Prosveta/Filip Višnjić
- Postman N. (1992): *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*, New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- Rizman D. (1965): *Usamljena gomila*. Beograd: Nolit
- Radojković, M., Stojković, B., Vraneš, A. (2015): *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Beograd: Clio
- Tofler, A. (1983): *Treći talas*, Beograd: Jugoslavija,
- Fridman T. L. (2007): *Svet je ravan*. Beograd: Dan graf
- Vitgenštajn L. (1980): *Filosofska istraživanja*. Beograd: Nolit

Štambuk V. (2007): Informatika. Beograd: Čigoja štampa
Irina Milutinović
Research associate
Institute of European Studies Belgrade

Irina Milutinović
Research associate
Institute of European Studies Belgrade

INFORMATION SOCIETY BETWEEN APOLOGY AND DECONSTRUCTION

***Summary:** This paper presents an overview of several sociological approaches to the concept of the information society, which is associated with the expansion of the ICT sector in the second half of the 20th century. The aim of the paper is to identify the fundamental characteristics of this type of society. In scientific discourse and public communications considerations are between apology and deconstruction. As key definition information society were defined as: Internet technology, decentralizing the society, the decomposition of social power and postmodernism. Synthesis presented optimistic and pessimistic interpretation of its value leads to the conclusion that the information society filled with contradictions and that eludes precise definition of the possibilities, as a society in the making.*

***Key words:** information society, internet, networked society, postmodernism, globalization*